

Gyarmatok és nemzetek

Mario Vargas Llosa, Roger Casement és Kossuth Lajos¹

Az irodalmi Nobel-díj 2010-es kitüntetettjének, Mario Vargas Llosa perui írónak ugyan- ebben az évben jelent meg *El sueño del celta* (*A kelta álma*) című regénye.² A talányos cím a regény talányos főhőisére irányítja figyelmünket. Angol verscím fordítása: a *The Dream of the Celt* egy 1898-ban íródott elbeszélő költemény a tizenhatodik–tizenhetedik század ír történelmének viszontagságairól. Valóságos elem Vargas Llosa regényfikciójában, mint ahogy valóságos személy volt regényének hőse, a költemény szerzője is.

Roger Casementnek hívták. Írországbán, a Dublin melletti Sandycove-ban született 1864-ben. Apja protestáns északír volt, inkább angol, mintsem ír, anyja anglikán hitre áttért skót asszony. Szüleit korán elvesztette, Észak-Írországbán, Antrim grófságában nőtt fel nagybátyja családjában, iskoláit is itt végezte. Nagybátyja hajóstársaságánál helyezkedett el, írnokoskodott, hajópénztárosként dolgozott, majd diplomáciai pályára lépett, a brit külügyminisztérium konzuli osztályának tisztviselőjeként szolgálta a Koronát. Pályafutása sokáig töretlen volt, diplomataélete igen sikeresnek ígérkezett.

1900-ban külügyminisztériumi megbízás keretében Kongóba utazik, hogy ott megszervezze a brit konzulátust. Helyismerete megvan hozzá: már 1883 és 1892 között is itt dolgozott, kalandot és meggazdagodást keresve. 1892 után más afrikai gyarmati országokban – Nigériában, Mozambikban és Angolában is – megfordult, ekkor már brit konzuli minőségben. Közben a Dél-Afrikában folyó búr háborúban is szagolt némi puska- port.

Kongót ekkoriban – 1885 és 1908 között – Kongó Szabad Államnak hívták, mégpe- dig azért, mert egyetlen európai gyarmati hatalom fennhatósága alá sem tartozott. Ma- gántulajdonban volt ugyanis: az 1885-ös Berlini Kongresszus II. Lipót belga királynak ajándékozta, miután az uralkodó önzetlenül vállalta, hogy személyesen gondoskodik a Kongó-vidék (Magyarországnál huszonötször nagyobb terület) feltárásáról, gazdasági fejlesztéséről és bekapcsolásáról a civilizáció vérkeringésébe.

Casement hamarosan megtapasztalta, hogy miben is áll ez az önzetlen gondosko- dás. A tulajdonos és cégvezető Lipót király tisztviselői és pribékjei (a kettő között elmo-

1 Először megjelent: két részletben, Takács Ferenc: „Kapirgáló. Gyarmatok és nemzetek – Mario Vargas Llosa, Roger Casement, Kossuth Lajos – I. rész” (*Magyar Narancs*, XXIII. évf., 7. sz., 2011. február 17., 56–57); Takács Ferenc: „Kapirgáló. Gyarmatok és nemzetek – Mario Vargas Llosa, Roger Casement, Kossuth Lajos – II. rész” (*Magyar Narancs*, XXIII. évf., 8. sz., 2011. február 24., 54–55). Újra kiadva kisebb változtatásokkal: „Gyarmatok és nemzetek: Mario Vargas Llosa, Roger Casement, Kossuth Lajos”, in: Takács Ferenc: *Kapirgálókönyv* (Budapest, Gondolat Kiadó, 2017), 65–73. A jelen változat kisebb stílári változtatásoktól és kiegészíté- sektől eltekintve azonos a *Kapirgálókönyv*-ben megjelent szöveggel.

2 Mario Vargas Llosa: *El sueño del celta* (Madrid: Alfaguara, 2010). Magyarul: *A kelta álma*, ford. Tomcsányi Zsuzsanna (Budapest: Európa, 2011).

sódott a határ) a *de facto* rabszolgasorba döntött bennszülött lakosságot fizikailag kényszerítették az Európában busás haszonnal forgalmazható nyersanyagok – főként a vadon termő gumifákból kinyerhető nyersgumi (kaucsuk) – begyűjtésére és beszállítására. Aki nem teljesítette az embertelenül nagyra szabott kvótát, azokat kegyetlenül büntették, elsősorban kézlevágással, de gyakran meg is kínozták, sőt egyszerűen megölték őket, egyénileg vagy tömegmészárlás formájában.

A brit konzulnak ehhez nem volt gyomra. Beszámolóiban ismételten felhívta kormányra figyelmét ezekre a borzalmakra, majd hivatalos jelentést állított össze, mely 1904-ben kormánykiadványként jelent meg Londonban. (Néhány évvel korábban szépirodalmi lenyomata is napvilágot látott ezeknek a sötét borzalmaknak: Joseph Conrad, aki Kongóban találkozott – és barátkozott össze – Casementtel, a maga hasonlóan rettenetes itteni élményeit öntötte formába kisregényében, *A sötétség mélyénben* (*Heart of Darkness* – folyóirat: 1899, könyv: 1902).

A Casement-jelentés világbotrányt kavart. Neves személyiségek tiltakoztak zajosan a kongói atrocitások ellen, közöttük Casement barátja, a skóciai születésű író Arthur Conan Doyle, de az európai kormányok is megsokallták a dolgot: nemzetközi nyomásra Belgium 1908-ban „államosította” a Szabad Államot, és (viszonylagos) rendet teremtett (ekkor már) Belga-Kongóban.

A jelentés szerzője néhány évvel később Latin-Amerikában adhatott ismét hangot felháborodásának. Brit főkonzul volt Brazíliában, amikor 1910-ben kormánya utasítására a Putumayo folyó vidékére utazott, hogy kivizsgálja az ott folyó kaucsukkitermelésről érkező riasztó híreket. (A Putumayo – az Amazonas mellékfolyója – ma Kolumbia és Peru határfolyója, a nevét viselő körzet a huszadik század elején Brazíliával, Kolumbiával, Ecuadorral és Peruvál határos vitatott hovatartozású, országnyi méretű terület volt.)

Amit Casement a helyszínen látott és hallott, arra még rettenetes kongói tapasztalatai sem készítették fel eléggé. Egy Londonban bejegyzett cég a – szó szerint – befogott indián őslakosságot rabszolgamunkára kényszerítve „termelte ki” a nyersgumit. Aki nem engedelmeskedett, megkorbácsolták, megcsonkították, megölték, az asszonyokat és kisgyerekeket tűszként karámokban tartották. Ha valaki megszökött, levadászták, kezét-lábát levágták, elevenen megégették. A munkafelügyelők, közöttük brit alattvalók, szórakozásból is kegyetlenkedtek: erőszakoskodtak az asszonyokkal, csecsemők agyát locsantották ki, célba lőttek futó indiánokra, stb.

Casement jelentése 1912-ben jelent meg Londonban. Kívíta vele minden humanitárius aktivista elismerését, s még gyakorlati haszna is volt: a Putumayo mentén véget vetettek a bízvást népirtásnak nevezhető gyilkos kegyetlenkedéseknek.

Az orszagát híven és hatékonyan szolgáló brit diplomata közben mindezt a legmagasabb uralkodói elismerésben részesült: 1911-ben lovaggá ütötték, Sir Roger Casement CMG lett a hivatalos neve (a rövidítés a *Companion of the Order of St Michael and St George*, „A Szent Mihály és Szent György Rend Bajtársa” címet rejti).

Ám a lovagi címet nem sokáig viselhette. Öt évvel később, 1916-ban felségárulási pert indítottak ellene, bűnösnek találták az ellenséggel való hazaáruló összezejátszásban,

minden kitiüntetésétől és címétől megfosztották, és kötél általi halálra ítélték. 1916. augusztus 3-án a londoni Pentonville-börtönben felakasztották. Még tartott a per, amikor – nyilván Casement befeketítésének és diszkreditálásának a céljából – súlyosan kompromittáló részletek kerültek nyilvánosságra a vádlott titkos naplójából, amelyek Casement titkolt homoszexualitásáról és botrányos szexuális életviteléről tanúskodtak.

Mi történt, miért történt és hogyan történhetett meg mindez? És egyáltalán: miként került a száz éve halott braziliai brit főkonzul a perui szerző 2010-ben megjelent regényébe – bár Vargas Llosa esetében, aki Joseph Conradot tartja tanítómesterének, és alig néhány száz kilométerre lakik a Putumayótól, ezen talán nem is kell olyan sokat töprengeni. Ellenkezőleg: majdhogynem kézenfekvő dolog, hogy a perui szerző, a kortárs latin-amerikai regény büszkesége regényt írt Sir Roger Casementről, akinek élete és sorsa gyarmatok és nemzetek, lojalítások és pálfordulások máig fel- és megoldatlan paradoxonjaival kísérti meg posztkoloniális és identitásválságos jelenünket.

Casement ugyanis – mire 1904-ben befejezte brit konzulként hivatalos minőségben írott jelentését a II. Lipót belga király magáncégeként üzemelő Kongó Szabad Államban tapasztalt embertelenségekről – már egyáltalán nem volt meggyőződve arról, hogy a Brit Birodalom közszolgájaként ő a haladás, a civilizáció terjesztése és az elmaradottság felszámolása nagy és dicső projektjének a részese. Későbbi tapasztalatai, az 1909–10 táján Amazóniában, a Putumayo-körzetben folyó kaucsukkitermelés borzalmai is megerősítették benne a felismerést, hogy ő többé már nem ugyanaz az ember, aki volt. „Ezt a tragédiát – írta le később – egy másik emberfajta szemével néztem, azoknak a szemével, akikre egykor ugyanígy vadásztak, akiket ugyanígy irtottak, mint az ittenieket.”

Konverziós élménynek nevezik, ami vele történt: Casement „megtért”, az angol és skót felmenőktől származó, anglikán vallású brit felfedezte magában az ír identitást, tapasztalatai hatására szülőhazája gyarmati sorban tartott nemzetével immár mint az *ő nemzetével* azonosult. Megtérésének levonta gyakorlati következményeit is: 1905 táján kapcsolatba lépett a *Gaelic League*-gel, az ír kulturális újjászületés ügyében buzgólkodó „Kelta Ligával” és Arthur Griffith újságíró *Sinn Féin*jével, az angol–ír közjogi egyenlőséget az Osztrák–Magyar Monarchia mintájára megvalósítani próbáló alkotmányos politikai mozgalommal. Néhány évvel később pedig szorosra fűzte viszonyát a radikális függetlenségpárti republikánusok katonai szárnyával, az *Irish Volunteers* („Ír Önkéntesek”) 1913-ban megalakult szervezetével. Még ugyanebben az évben kilépett a brit külügyi szolgálatból.

1914 őszén, a háború kitörése után, Casement Németországba utazott, hogy a brit hadifoglyok közül ír önkénteseket toborozzon az ősellenség, Nagy-Britannia elleni harcra. A toborzás sikertelen volt, de a német vezérkartól kapott némi segítséget: 1916. április 21-én egy német tengeralattjáró Írországból partra tette Casementet. (Egy évvel később újra megpróbálkoztak ezzel a manőverrel a németek: 1917 tavaszán Zürichből titokban Pétervárra szállították V. I. Lenint.)

Casementet még aznap letartóztatták, a német fegyverrakományt szállító kísérőhajót másnap elfogták az angolok.

Három nappal később, április 24-én – szakrális időzítéssel: húsvéthétfő napján – Dublinban fegyveres felkelők kikiáltották az Ír Köztársaságot. A Nagypénteken őrizetbe vett Casement ekkor már Londonban volt, a felségárulók börtönébe, a Towerba zárták. A húsvéti felkelés néhány napos fegyveres harc után elbukott, vezetőit hadbíróság elé állították, közülük tizenötöt gyorsított eljárással halálra ítélték és kivégeztek.

Casement pere 1916 nyarán zajlott le. Sokan kiálltak mellette, nagy nevek is: W. B. Yeats, G. B. Shaw és Arthur Conan Doyle, de kompromittáló tartalmú naplójának, a *Black Diary*nak – titkolt homoszexuális életvitele krónikájának – a dehonesztáló célú megszéllőztetése sokat rontott esélyein. Kötél általi halálra ítélték, a kegyelmi kérvényt elutasították, és 1916. augusztus 3-án felakasztották. Némi késéssel, s az ír történeti tudat számára máig felemás és feltételes módon – lehet-e a nemzet szent ügyének vértanúja homoszexuális? – belépett az ír feltámadás mártírjainak a sorába, a *Tizenhat halott* – W. B. Yeats verscíme – közé a tizenhatodikként.

S belépett a szépirodalmi hősök sorába is. Diadalmas világhódító angol és gyarmati iga alatt senyvedő ír, a törvényt-rendet szolgáló állami tisztviselő és az államhatalom ellen fegyvert fogó terrorista, feddhetetlen úriember, tisztos férfiú és „elfajzott” homoszexuális bűnöző (az ilyesmit akkor még szigorúan büntették, lásd Casement honfitársának, Oscar Wilde-nak a sorsát) – a nemzeti, szociális és szexuális identitás ambivalenciáira, az Én paradox szerepsokszorozódásaira (hogyan szakszerűen fogalmazzunk) érzékeny modern irodalom nem véletlenül fordul Casement életéhez és halálához. Yeats több verset írt róla, enigmatikus alakját drámák, tv-játékok értelmezték. Egy kiváló BBC-hangjáték, David Rudkin 1973-as munkája a Magyar Rádióban is elhangzott 1983-ban, *Casement passiója* címmel (rögzítsük: Göncz Árpád fordításában, Balkay Géza főszereplésével, Hegyi Árpád Jutocsa rendezésében). Kiváltképp az önértékelés és önmeghatározás alkotáslélektanilag termékeny zavarai áldott-vert szerzők vonzódnak hozzá. A kortárs német irodalom Angliában élt kiválósága, Winfried G. Sebald (1944–2001) – magyarul is megjelent néhány regénye, az *Austerlitz*, a *Széddület*, *érzés* és az identitásproblematika szempontjából már címével is sokat mondó *Kivándoroltak* – a *Die Ringe des Saturn*. *Eine englische Wallfahrt* (A Szaturnusz gyűrűi. Angliai zárandoklat, 1995) című regénye ötödik fejezetében Roger Casement alakja az elbeszélő identitáspszichológiai elmélkedéseinek alkalma és tárgya. Ezt a szépirodalmi sort zárja most (minden bizonnyal csupán egyelőre) Mario Vargas Llosa regénye: Casementről szól, s Casement kapcsán politikáról és szexualitásról, gyarmatokról és nemzetekről, s az árulásról, amely valójában az igazi hűség, s a hűségről, amely bizony árulás.

De hát mi közünk van nekiünk, a dolog – mint minden dolog – általános érdekességén túlmenően, mindehhez? Nos, van némi közünk. Ha másért nem, már csupán azért is, mert az imént említett szépirodalmi sort történetesen magyar szerző nyitotta meg. Kiss József (1843–1921), *A Hét* szerkesztője W. B. Yeatsszel egy időben (ha nem korábban) ír – *Casement* címmel – verset a felakasztott szabadságharcosról (majd 1918-as *Avar* című kötetébe is felveszi):

Kis keskeny kék csik a nyakán,
Ugy szalad végig az éjszakán,
Éjbe, setétbe – kísértet talán.
[...]
Szalad az éjbe csikkal a nyakán,
Ugy törtet végig minden histórián.
Szabadság, bitó, hurok egy talán.

Zöld Erin! hő áram-mosta táj,
Lánczaid csörgése idáig fáj,
S egy régi emléket mélyebbre váj. [Eredeti helyesírással! – Takács Ferenc]

Hogy mi volt ez a régi és fájdalmas emlék, voltaképpen sejthető: az ír szabadság felakasztott mártírjáról alighanem a magyar szabadság elbukása, és a tizenhárom aradi halott – és nyakukon a kötél – jutott eszébe a lelkes magyar-zsidó költőnek.

Vele nagyjából egy időben Gyóni Géza, a *Csak egy éjszakára...* költője a krasznodari orosz hadifogolytábor poklában állít verses emlékművet az ír szabadság mártírjának. Az 1916-os keltezésű *Sir Roger Casement* című ballada is „áthallásos” vers:

Sir Roger szeme felragyog:
– Británia, én meghalok,
De él a bosszú és a jog.

Jön óra és a kocka fordul;
A nagy urnál jön még nagyobb úr
És letaszít a rablott trónról.

Jön óra és láncát lehányja
A Nilus és a Himalája
S fekete gögöd megalázza.

Pilátus-kezed bárhogy mossad,
Elér keze a Haragosnak –
S a páriák reád taposnak.

Británia, légy erre készen!
– Szólt és a véres hóhérkézben
Elszenderült Sir Roger Casement. [Eredeti helyesírással! – Takács Ferenc]³

3 A Gyóni-versre Géczi Gábor, a Civil Rádió szerkesztője hívta fel a figyelmemet. Itt mondok neki köszönetet.

Arról persze sem Kiss, sem Gyóni nem tudhatott, hogy Casementnek ehhez a másik ügyszö – a magyar szabadság ügyéhez – egészen konkrét köze is van.

A világosi fegyverletétel után Kossuth és bajtársai Orsovánál átkelnek a Dunán, és az Ottomán Birodalomban, Viddin városában (ma Vidin, Bulgária) találnak menedékre. Ám az osztrák és orosz kormány kiadatásukat szorgalmazza, követelik a török portát hadüzenettel fenyegetik, ha nem tesz eleget a követelésüknek. Kossuth az angolokba veti reményét: levelet fogalmaz, melyben Palmerstontól, a brit külügyminisztertől kéri, hogy gyakoroljon nyomást a magyar szabadságharcot vérbe fojtó hatalmakra. A kérdés csupán az, miként juttassák el a segélykérő felhívást Viddinből a Downing Streetre: az Ausztriát érintő postára nem bízhatják, a belgrádi brit konzul is messze van a Duna menti kisvárostól.

Miközben ezt latolgatják, beesik az ajtón egy – Kossuth *Irataim az emigrációban*-jának a III. kötetéből idézem – *tipikus angol alak, hátracsapott kürtő-kalappal, rengeteg esernyővel hóna alatt, poros-fáradtan*, s közli a kormányzóval, hogy mi járatban van: *Indiából jövök, oly célból, hogy harcoljak a magyar szabadságért*. Felvilágosítják, hogy sajnos, erről már lekészt, majd hirtelen ötlettől vezéreltetve megkérdezi tőle, hogy elvinné-e a levelet Palmerstonnak. Az idegen felugrott a székről, *Where is the letter? (Hol az a levél?)* kérdezte, majd miután megkapta, válltáskájába csúsztatta és elrohant. *Még csak a nevét sem mondta meg, nehogy tudjuk, kinek tartozunk köszönettel*.

Az idegen – mint később kiderült – lóhalálában vágatott át Erdélyen, osztrák zsoldárokat kerülgetve, kozák őrzékekkel versenyt lovagolva, s tíz nap alatt kézbesítette a csizmaszárába rejtett levelet. Palmerston utasította a földközi-tengeri brit flottát, hogy induljon el a Dardanellák felé, ami az osztrákokat és az oroszokat jobb belátásra készítette, elálltak a kiadási követeléstől.

Kossuth csupán évekkel később tudta meg, ki volt a postása, akkor is bizarr körülmények között:

Amerikában létem alatt a Niagarához utazva, vonatunk egyik állomáson megállapodott, míg a szemközt jövő vonat mellettünk elvonul. Az összese-reglett nép kívánságára a vagon ablakához álltam. A mellettünk elvonuló vonat egyik ablakából egy férfikar nyul ki és egy látogatójegyet nyújt felém. Átvettem. „Mr. Roger Casement” név volt rajta s alatta rajzónnal im e szavak. „Átadtam a viddini levelet Palmerstonnak.”

Igy tudtam meg a derék ember nevét. [...] Isten legjobb áldása legyen utain, ha még él; porain, emléken, ha már meghalt.

Önkéntes futárát látván a meghatódott és hálás Kossuth egyébként az angol nemzeti karakter példaértékű magasabbrendűségére vonatkozó sztereotip vélekedésében vélte megerősítve magát. *Ilyen az angol jellem. Fővonását bámulatos egyéni erély s törhetetlen kitartás képezi. A ki Anglia csodás emelkedésének menetét itésszi szemmel vizsgálja, ebben fogja a kutfőt feltalálni.*

Nem tudhatta, hogy voltaképpen egy alacsonyabb rendű faj képviselőjével, ír áru-lóval van dolga: ez a Roger Casement – Sir Roger Casement édesapja – brit katonatiszt volt, az indiai hadseregben kapitányi rangig vitte, Indiában tartotta fenn kellő szigorral a rendet, keményen harcolt az 1842-es afgán háborúban az idegen uralmat nehezen szenvedhető bennszülöttek ellen. De egy szép napon a helyőrségi tiszti klubban a *The Timest* kinyitva a magyarországi forradalomról és Kossuth Lajosról szóló tudósításon akadt meg a szeme. A hír olvastán egy csapásra megvilágosodott előtte, hogy ő bizony az elnyomott ír nemzet sarja, akinek a nemzeti szabadság, adott esetben a magyar szabadság a dolga, s nem a Brit Birodalom. Lemondott tiszti rangjáról, Londonba utazott, ahol tevékenyen bekapcsolódott a magyar ügyet támogató egyesület munkájába, s vállalta, hogy eljuttatja az egyesület tisztelgő levelét Kossuthhoz. Mint láttuk, késve érkezett – de talán mégis tehetett egy keveset Kossuthért és Magyarorszáért.

Történetét, az India – London – Viddin – London kalandot fia, a későbbi Sir Roger Casement írta meg Arthur Griffith lapjának, a *United Irishmennek* (Egyesült Írek) 1905. február 25-i számában – Kossuth Lajos *Irataim az emigrációban*jának német nyelvű kiadását gondosan kijegyzetelve. Majd elindult az akasztófa felé.

Közhelyes tanulságokban az igazság.

Családi örökség.

Az alma nem esik messze a fájától.

